

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

Д І Ц Вікторія Олегівна

УДК 811.161.2'373.421

**ЛЕКСИЧНІ І КОНТЕКСТУАЛЬНІ СИНОНІМИ В ПОЕТИЧНІЙ
ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ-МОЛОДОМУЗИВЦІВ
(ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ І СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ)**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ПЛЮЩ Марія Яківна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор кафедри
української мови

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Голянич Марія Іванівна,
Прикарпатський національний університет ім.
Василя Стефаника, професор кафедри
української мови

кандидат філологічних наук, доцент
Сидоренко Леся Михайлівна,
Київський національний університет ім.
Тараса Шевченка, доцент кафедри
сучасної української мови

Провідна установа – Київський національний лінгвістичний
університет, Міністерство освіти і науки
України, м. Київ.

Захист дисертації відбудеться “17” жовтня 2006 року о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ ” вересня 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

В українському мовознавстві здійснено цілу низку наукових розвідок, присвячених розкриттю особливостей мовної майстерності окремих письменників (І. Білодід, І. Грицютенко, С. Єрмоленко, І. Ковалик, А. Мойсієнко, Л. Мацько, М. Плющ, Н. Сологуб, Л. Ставицька, З. Франко та ін.).

Дисертація присвячена дослідженню лексичних і контекстуальних синонімів з ономасіологічного та стилістичного поглядів у поетичних творах поетів-молодомузівців.

Природа та статус синонімії стали предметом досліджень зарубіжних (В. Гумбольдта, Р. Будагова, Ю. Апресяна, О. Григор'єва, П. Старикової, А. Євгенєвої, Л. Кутіної, В. Сиротініної, С. Бережан, В. Звєгінцева, А. Шапіро, Д. Шмельова, Л. Блумфілда, О. Ахманової, Ю. Лотмана та ін.) та українських (О. Потебні, Л. Булаховського, В. Ващенко, Л. Лисиченко, В. Русанівського, О. Тараненка, О. Нечитайло, Л. Паламарчука, В. Ільїна, М. Богдана, І. Олійника, Є. Чак, С. Караванського та ін.) мовознавців, що репрезентують різні аспекти й погляди на синонімію.

Проблеми розвитку сучасного українського мовознавства зумовлюють пріоритетність дослідження функціонального аспекту мовних явищ, при якому мовні одиниці розглядаються з ономасіологічного, семасіологічного та когнітивного поглядів. В основу дисертаційного дослідження покладено принцип розгляду синонімії у складі розвинутої лексичної системи української мови та як стилістичного засобу мови окремих письменників (Л. Паламарчук, В. Ільїн, М. Богдан, І. Олійник).

Незважаючи на значну кількість наукових студій, присвячених дослідженню проблеми синонімії, в сучасній українській мовознавчій науці недостатньо уваги приділено функціонуванню лексичних синонімів у різних стилях, а особливо в художньому дискурсі. Більшість наукових розвідок синонімічних лексичних одиниць у поетичній мові спрямовані на встановлення семантичної структури слів, близьких або тотожних за значенням, та виявлення специфічних рис їх функціонування. Проте недостатньо з'ясовуються семасіологічна та ономасіологічна природа їх, стилістична роль як засобів образності. Отже, є потреба в поглибленому осмисленні мовознавчого аспекту комунікативної цінності синонімів.

Мовну картину світу поетів-молодомузівців розглянуто в контексті історичної епохи, з її політичними, суспільними та соціокультурними особливостями, які мали вплив на розвиток української літератури, літературної мови і, зокрема, художньої. Кожний період історії національної художньої мови має свій фонд словесно-символічних засобів з притаманними йому можливостями розбудови лексичної системи. Метамовні образи-символи є одним із засобів актуалізації лексичних новацій, які є актуальними на час свого виникнення у художній мові. Мова поетів-молодомузівців, її мовно-виражальні засоби відображають тяжіння до синонімічних опозицій з урахуванням семасіологічної та ономасіологічної характеристик знака-слова, функціонування в ній рядів двох груп лексичних синонімів, які розрізняються відтінками лексичного значення, емоційно-експресивними значеннями.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю всебічного системного дослідження семантики і функціонування ідеографічних та контекстуальних синонімів. Особливо важливим видається з'ясування функціонального

діапазону синонімів у поетичному тексті на рівні введення їх у мовну тканину як одного з найвиразніших засобів образності. А оскільки контекстуальна синонімія як явище належить не до системи мови, а до системи мовлення, аналіз цього типу значень має особливу вагу при розгляді текстів художнього стилю. Дослідники сучасного текстознавства (Р. Барт, В. Григор'єв, С. Єрмоленко, Ю. Лотман, Н. Сологуб, Л. Ставицька) з'ясовують природу, функції тексту, його сутність, механізми смислоутворення та формування лексичних новацій. Додаткові нашарування в значеннях слова зумовлені його інтенцією та специфікою тексту. З'ясування конотативних смислів синонімічних утворень, природи і функцій синонімів як особливого явища гештальтності і дослідження художнього тексту як завершеної цілісної системи залишаються актуальними об'єктами наукового вивчення. Тракткування контекстуальних синонімів ґрунтується на тому, що ця категорія в сучасній україністиці досліджується у семасіологічному, ономасіологічному та когнітивному аспектах дослідження слова (О. Кубрякова, О. Селіванова, В. Телія). У поетичних текстах суттєвим є з'ясування особливостей групування перифрастичних рядів, їх семантичного навантаження, естетичного призначення, які асоціації викликає символічний образ, і, відповідно, які номінації актуалізуються, а які залишаються на периферії слововживання.

Дослідження синонімії як мовного явища у творах поетів-молодомузівців має важливе значення для всебічного осмислення специфіки поетичного стилю української літературної мови, зокрема стилістичних можливостей синонімів різних груп, зумовлених соціальнопсихологічними чинниками та особливостями поетичної майстерності творців рубежа ХІХ – ХХ століть.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження проводилось відповідно до плану наукової роботи кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, як складова частина комплексної теми „Теоретичні і лінгводидактичні проблеми граматики і лексикології української мови”.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 11 від 24. 04. 2003 року) та узгоджено з Науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 16 від 12. 06. 2003 року).

Метою дисертаційного дослідження є з'ясування ономасіологічної природи лексичних і контекстуальних синонімів, стилістичних особливостей їхнього функціонування у поетичних текстах поетів “Молодої Музи”.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

- виділити з текстів поетів “Молодої Музи” лексичні синоніми;
- з'ясувати лексико-стилістичну природу синонімії;
- визначити аспекти дослідження синонімії;
- дати характеристику лексичних синонімів в ономасіологічному аспекті;
- виявити й охарактеризувати масив контекстуальних синонімів на матеріалі поетичних текстів поетів-молодомузівців;
- з'ясувати стилістичні функції синонімів у мовотворчості поетів “Молодої Музи”.

Об'єктом дослідження дисертації є лексичні і контекстуальні синоніми, зафіксовані в текстах поетів “Молодої Музи” як лінгвопоетичні і стилістичні засоби художнього тексту.

Предмет дослідження – функціонування синонімів у поетичних текстах митців “Молодої Музи” як знаків лексичної системи української мови та як засобів художньої образності.

Матеріалом для дослідження послужила картотека, створена на основі суцільної вибірки синонімів з творів поетів-молодомузівців (усього 1087 карток). Використано також матеріал Словника української мови (В 11 т. 1970-1980 рр.) та Словника синонімів (В 2т. 1999-2000 рр.).

Методи дослідження. Основними методами, які використовуються у дисертаційному дослідженні, є описовий, функціонально-семантичний та лінгвопоетичний. Принагідно застосовуються елементи компонентного та кількісного аналізу досліджуваних одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві з урахуванням досягнень сучасної лінгвістичної науки здійснено системний аналіз синонімів в ономасіологічному і функціонально-стилістичному аспектах на матеріалі текстів поетів “Молодої Музи”, які в такому аспекті до наукового аналізу залучено вперше.

У дисертаційному дослідженні вперше в українській лінгвістиці описано діапазон контекстуальних синонімів, розкрито характер асоціативних процесів у творенні емоційно-експресивних синонімів; виявлено системні зв'язки слів у синонімічних рядах та стилістичні можливості їх реалізацій як особливих засобів образності.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному лексико-семантичному та функціональному аналізі лексичних та індивідуально-авторських синонімів у мовотворчості молодомузівців. Дисертаційна робота містить важливі теоретичні узагальнення про когнітивно-ономасіологічну природу синонімії, репрезентовану у поетичних текстах, як явища лексичного рівня мови та використання слова-образу як засобу художнього мовлення.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати роботи можуть бути використані у викладанні курсів української мови в середній і вищій школі, зокрема історії української літературної мови, стилістики української мови, лінгвістичного аналізу тексту та для написання підручників і посібників із цих курсів. Матеріал дисертаційного дослідження послужить для підготовки спецкурсів, спецсеминарів, присвячених дослідженню індивідуально-авторських особливостей письменників, а також у лексикографічній практиці укладання та доповнення словників синонімів та тлумачних словників різних типів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Окремі розділи та дисертація загалом обговорювались на засіданнях кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Деякі окремі положення дисертаційної роботи були апробовані автором на звітні - наукових конференціях молодих учених Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на науковому семінарі “Лексика в синхронії і діахронії” (Умань, 2004 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Микола Бажан: особистість, творчість, доля” (Умань, 2004 р.), Міжнародній науковій конференції “Філологія в

Київському університеті: історія та сучасність”, присвяченій 200-річчю від дня народження М. О. Максимовича (Київ, 2004 р.); на IV-й Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми менталінгвістики” (Черкаси, 2005 р.).

Результати дисертаційного дослідження впроваджені у навчальний процес факультету української філології (II, IV, V курси) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 414/ 01 від 21 квітня 2006 року) та дошкільного відділення Уманського державного гуманітарно-педагогічного коледжу імені Тараса Шевченка (довідка № 249 від 10 грудня 2005 року).

Публікації. Основні аспекти проблеми, яка досліджується у дисертаційній роботі, відображено у восьми публікаціях.

Структура дисертації зумовлена метою дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (309 позицій) і джерел дослідження, додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність, визначаються мета й основні завдання дисертаційного дослідження, характеризуються методи дослідження, розкривається наукова новизна роботи, з’ясовуються теоретичне й практичне значення дисертаційного дослідження.

У **першому розділі “Синоніми у системі лексичного складу”** визначено особливості мови поетичного тексту; трактуються поняття “ідіостиль”, “поетична мова” з позицій текстоцентричного підходу до аналізу явищ мови у тексті художнього стилю. Текст розглядається як цілісна естетично завершена система, в якій наявні нетрадиційні, нешаблонні лексичні новоутворення, зорієнтовані на існування лише у контексті.

Перший розділ містить матеріал історії розвитку синонімії як об’єкта лінгвістичних досліджень, наголошено на відсутності єдності поглядів вчених-лінгвістів на природу синонімів, їхнє групування та стилістично-виражальні потенції. Підкреслено, що зацікавленість до синонімів зародилася ще в античні часи і залишалась актуальною в Європі до XVIII ст. Простежено історичні погляди вивчення синонімії як лексичного явища в українському мовознавстві у XIX ст.

Охарактеризовано концептуальні ідеї підходів до розуміння й тлумачення поняття “синонім” у науковій літературі. З’ясовуються семантичні й стилістичні ознаки синонімів; розглядаються теоретичні погляди українських та зарубіжних вчених-мовознавців до вивчення синонімічних лексичних одиниць. Аналізуються теоретичні проблеми диференціації синонімів.

Дослідження мови художнього тексту традиційно виокремлювалося у галузь філологічних досліджень, на фоні яких висвітлюється основне поняття – ідіостиль письменника. При творенні ідіостилю (ідіолекту) митця до уваги беруться не тільки норми вживання лексем, відповідних певному стилеві, а й граматична і фонетична варіантності та принципи побудови художнього тексту в цілому, визначення його естетичної вартості.

Визначальними поняттями семантики віршової мови є власна мова творця, внутрішнє його мовлення, єдиною формою якого виступає предикація (В. Гумбольдт, О. Потебня, Л. Виготський). Будь-яка лексема завжди двохаспектна: співвідноситься з

лексичною системою мови та за своєю внутрішньою формою націлена на символіку, тому окремі інваріативні лексичні сполуки, синонімічні новації в тексті можуть репрезентувати додаткові семантичні нашарування, створювати новий художній образ-символ.

У розділі підкреслено, що поняття “синонім” є одним із найзначніших у сучасному мовознавстві, зокрема, у семасіології та лексикології. Проте донині немає однакості у поглядах на природу синонімії та дефініцію синонімів.

Сучасна лексикологія поняття “синонім” витлумачує як багатоаспектну одиницю лексики, що має семантичний і комунікативний рівні організації. Синоніми кваліфікуються як слова та словосполучення, які виражають близьке або й тотожне поняття, але розрізняються між собою або відтінками у значенні, або емоційно-експресивним забарвленням, або комплексом цих відмінностей (Л. Паламарчук, В. Ільїн, М. Богдан, І. Олійник, М. Кочерган, Ф. Нікітіна, Є. Чак, А. Коваль, В. Ващенко, В. Русанівський, С. Караванський та ін.). Проблема синонімів як особливого лексичного явища викликала інтерес й у дослідників діалектної мови (Л. Батюк, А. Бурячок, М. Жовтобрюх та ін.). Представники усіх поглядів на синонімію виділяють групи “абсолютних синонімів” (Р. Будагов), “тотожних в основному номінативному значенні” (А. Григор’єва), “точних (рівнозначних)” (Ю. Апресян).

Немає у сучасній лінгвістичній науці і єдності поглядів щодо основних критеріїв виділення синонімів. Так, критерій взаємозамінюваності А. Євгенєва вважає нетиповим, проте Ю. Апресян, П. Старикова, П. Калайдович, Л. Булаховський, В. Звегинцев та ін. називають його основним критерієм визнання слів як синонімів.

Р. Будагов, А. Шапіро, А. Гвоздєв, Л. Кутіна вважають головним у виділенні синонімів критерій спільності поняття у словах, які різняться відтінками значень. Близькими, але не тотожними словами вважає синонімами А. Єфимов, С. Бережан вважає основною диференціальною ознакою синонімічних слів тотожність лексичного значення.

У першому розділі дисертаційного дослідження доведено, що предметно-понятійну структуру синонімів формують семантика слів, структурно-словесні показники, особливості функціонування у мовленні.

Отже, у сучасній лексикології актуальним є вивчення природи синонімії, класифікації синонімів, з’ясування принципів і критеріїв синонімічності з ономасіологічного, функціонального та стилістичного поглядів.

У дисертаційному дослідженні залежно від характеру синонімічних відношень (постійних чи тимчасових) синоніми поділяються на два розряди: загальномовні та оказіональні (контекстуальні).

У другому розділі “Ономасіологічний аспект синонімії” розглядаються поняття “антропоцентризму”, “етноцентризму”, “менталізму” в аспекті дослідження ідеографічних (семантичних) синонімів; пропонуються результати дослідження організації лексичних синонімічних конструкцій у поетичних дискурсах поетів-молодомузівців.

Вивчення мови текстів художнього стилю передбачає виявлення своєрідної авторської манери слововживання з огляду на культурно-історичну епоху та з’ясування засобів мовотворчості.

Дослідження поетичного тексту як дискурсу дає змогу виявити глибинні семи слова, простежити його взаємозалежність із фразовим оточенням у проектуванні образу-символу.

Сучасна наука розглядає слово у семасіологічному, ономасіологічному та когнітивному ракурсах. Лінгвісти, погоджуючись із необхідністю комплексного дослідження синонімії, не можуть дійти згоди стосовно черговості застосування семасіологічного та ономасіологічного аналізу. На сучасному етапі розвитку лінгвістики розроблена загальна теорія значення слова. Семантичній структурі, розвиткові значень слова присвячені праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених О. Потебні, В. Виноградова, Ю. Караулова, Й. Стерніна, В. Телії, Д. Шмельова, С. Єрмоленко, М. Голянич, Т. Космеди, Л. Лисиченко, О. Тараненка та ін. Однак багатомірність об'єкта дослідження породжує проблеми, які вимагають нових підходів до вивчення слова як лексичної одиниці мови, зокрема коли йдеться про художньо-естетичні і прагматичні особливості поетичної мови.

Продовжуючи вчення В. Гумбольдта, О. Потебня створив теорію поетичного тексту та його структури, де наголошується на взаємозв'язку та взаємозалежності слова й контексту, на своєрідності процесу сприйняття художнього тексту та його образів. Саме О. Потебня започаткував у вітчизняному мовознавстві учення про внутрішню форму слова, естетичну значущість дискурсу художнього стилю як особливого мистецького феномена. Визначальною рисою сучасної лінгвістичної науки є аналіз дискурсу з такими його складниками, як образ автора з його ментальними, етнічними, психологічними особливостями та адресат конкретної комунікативної ситуації. В аспекті когнітивної ономасіології текст трактується як цілісна номінативна одиниця, як певний макрознак, у якому всі словесні символи завжди по-новому переосмислюються автором відповідно до нового змісту, а отже, і фразового оточення слова.

Використання певних засобів художнього відображення дійсності залежить насамперед від обдарованості й талановитості письменника, особливостей формування художньої майстерності письменника. Поети "Молодої Музи" творили на стику XIX-XX століть, який ознаменувався появою нового типу митця з оригінальною манерою осмислення об'єктивної дійсності. До модерністичної спілки входили талановиті молоді художники скульптури, пензля, пера, серед яких виділяються поети П. Карманський, В. Пачовський, Б. Лепкий, С. Чарнецький, С. Твердохліб, О. Луцький, М. Рудницький. Молоді письменники (українська богема) багато поневірялись життєвими й творчими дорогами, що наклало відбиток ідіостиль митців, позначилося на детермінованості мовних засобів організації художнього тексту відповідно до творчого задуму автора.

Поети увійшли в літературу, художню творчість яких мало висвітлювали дослідники. Мовностилістичні особливості творів поетів "Молодої Музи" досі не були об'єктом вивчення лінгвістів. Літературознавці відзначають, що лірико-психологічна поезія, зосереджувалася на внутрішньому світові особистості, її переживаннях, хвилюваннях та асоціативних процесах у природі, що мовотворчість поетів-молодомузівців є явищем самотутнім, але недостатньо вивчена.

Аналіз лексичних (ідеографічних, семантичних) і контекстуальних синонімів дозволив виявити, що словесні символи не вводяться поетами у незмінному вигляді, а завжди підлягають авторському переосмисленню. Застосування принципу антропоцентризму у поетичних творах молодомузівців засвідчує вживання

прикметникових синонімів, які виражають ознаки неоднопорядкові: 1) *Слова та сміх сказали, що переді мною пуста безжурна дама, смішками щаслива* (М. Рудницький); 2) *От чернь дурна, сліпа й пуста!* (С. Чарнецький).

Іменникове слово, означене прикметником, утворює нову семантичну сполуку: *ніч незнана – незбагнута* (О. Луцький); *холодна – неприступна леді* (М. Рудницький); *життя безглузде – пусте* (Б. Лепкий); *осінь тиха – сумовита* (С. Чарнецький); *простори німії – безлюдні* (П. Карманський); *туча гримуча – студена* (С. Твердохліб).

Прикметникові синоніми виступають або як узвичаєні епітети, або як індивідуально-авторські: *І я, як Ви, не люблю ніяких трагедій, Полишимося знайомі. Здержу навіть подив, Що Ви така холодна, неприступна леді, І я, мов ученик, якого прут злагодив* (М. Рудницький); *Як прийде осінь тиха, сумовита І вбере поле жовтою травою, Земля затужить за леготом літа, – Затужу за тобою..* (С. Чарнецький).

Молодомузівцям притаманні глибокі ностальгічні почуття. У своїх творах письменники завжди звертались до України, її мальовничих картин природи, що наклало відбиток на добір і використання мовних засобів зображення. Палкі патріотичні почуття поетів “Молодої Музи” живили фонд лексичних засобів змалювання довкілля. Емоційність та експресивність вираження української ментальності знаходять вияв в індивідуально-авторських художніх образах і мовних новаціях, створених на основі синонімічних рядів: *дорога – кожна стежка* (М. Рудницький); *вічна путь – забуття* (С. Чарнецький); *тихі ридання – муки* (П. Карманський); *плач гіркий – стони* (Б. Лепкий); *веселий сміх – гріх* (С. Твердохліб); *божий мир – спокій* (В. Пачовський).

Особливу виразність репрезентує добір дієслівних синонімів у предикатній функції, коли нагнітання негативних дій подається на основі антитези: *Грек прощає князя в церкві: “Буде Олегові горе! Пруть хозари, йдуть мадяри, Цар на сході збуристь море, Знявсь на Русі буревій, А вам божий мир – спокій!...”* (П. Карманський).

Молодомузівці синонімічно зближують на образно-емоційній основі слова, які не вступають у синонімічні відношення у системі мови. Нагромадження синонімів із зростаючою експресією, градацією міри вияву ознаки є вмотивованим стилістичним засобом ампліфікації, досить поширеним у поетичних дискурсах художників слова “Молодої Музи”.

Важливим дослідницьким принципом когнітивної ономасіології є принцип етноцентризму як проекції узагальненого антропоцентризму. Сутність етноцентризму творчості поетів-молодомузівців полягає в тому, що всі вони єдналися на спільних підходах до художнього відображення явищ дійсності, реалій, що зумовлює схожі принципи номінування. Етноцентризм проектується як на мислення, так і на мовлення. Митець як носій певної мови є представником окремого народу, його культури, що також впливає на організацію тексту.

Так, у синонімічні відношення вступають (і утворюють синонімічний ряд) слова української мови, семантика яких базується на певних асоціаціях типу: *сон – мрія – омана-фантом, гармонія – краса*. Наприклад, в О. Луцького: *В далекий лине край душа від звуків п'яна, – і сниться їй найкраща з мрій, найкращий сон – омана* (О. Луцький); *А нині бачу: туга висить Над моїм сірим домом... Гармонія, краса – се мрії Все сном було, фантомом* (О. Луцький).

Найширше й найрізноманітніше в творах поетів-молодомузівців синоніміка представлена абстрактними іменниками на позначення пригніченого психічного стану особи, спричиненого важким настроєм, переживаннями, душевним неспокоєм. Такі синонімічні ряди властиві для мовотворчості всіх митців “Молодої Музи”. Наприклад, *Горя збудемося й туги, жаль розвіється в простір.* (О. Луцький); *Над ним, як мева, жаль літає і біла туга – Була моєму серцю раєм, Не буде друга.* (Б. Лепкий); *Кругом тебе зболілі сонні очі, А в них безсилля, втома, туга, жаль...* (С. Чарнецький); *Іхтось од смуту і журби поблід, Що діти босі, в лахманах, Що вмерла манна на ланах – І залишився лиш кривавай слід.* (М. Рудницький).

Прикметникові синоніми виражають статичні ознаки предметів, явищ або якості людини, об’єднуються переважно за функцією градації міри або ступеня вираження ознаки. У поетичному дискурсі молодомузівців синонімічні ряди цього типу використано найбільш продуктивно: *сумний – нещасний; тихий – сумовитий; наболілий – сумний; смутний – невеселий; меланхолійний – сумний; тихий – сумний; сумний – самотній; сумний – нещасливий.*

Другу групу прикметникових синонімів становлять лексеми, які різняться відтінками значень. Залучення таких прикметників до складу синонімічного ряду є характерною ознакою мовотворчості митців – молодомузівців, наприклад, *добрий – вірний – чистий; невинний – святий – непорочний; чистий – ясний; чистий – благовісний.*

Прислівникові синонімічні ряди покликані відобразити ступінь вияву інтенсивності певної ознаки предмета. Молодомузівцям властиве використання прислівникових синонімічних утворень на позначення міри прояву ознаки або дії. Інтеріндивідуальні особливості мовотворчості митців полягають у широкому використанні прислівникових комбінацій, які номінують міру й ступінь вияву внутрішніх якостей людини, ступінь вияву дії. Наприклад, П. Карманський уводить до схожих рядів слова: *непомітно – просто; тихо – непримітно; нишком – тихо.*

На позначення тих самих природних та душевних станів інтреіндивідуальними є й такий синонімічний ряд: *меланхолійно – тужно – сумно; самотньо – сумно; зле – сумно; сумно – нудно.*

У називанні дій, процесів, станів дієслівними лексемами помітна закономірність творення в слові поняттєвого змісту твірної основи (іменникової, прикметникової, числівникової, займенникової та ін.). Відповідно, дієслово входить до синонімічного ряду зі словами одного семантичного типу, наприклад, *голосити – тужити – квилити – плакати; ридати – стогнати; захлипати – ридати; скорбіти – страждати – тужити; плакати – журитися; страждати – мучитися; горювати – страждати; тужити – ридати – квилити – плакати; стогнати – скиміти; плакати – ридати; тужити – сумувати; ридати – скорбіти; плакати – скорбіти.*

Принципи слововживання безпосередньо пов’язані з категорією оцінності, яка є результатом зіставлення предметів, явищ, станів, ознак тощо. Митці “Молодої Музи” уводять у поетичний текст слова з оцінним компонентом, який входить до складу денотативного макрокомпонента, вибудовуючи синонімічні ряди.

Семантика експресем регламентує й регулює відхилення від мовленнєвого штампу, а отже, естетично збагачує художній текст контекстуальними синонімами, викликає адекватну реакцію адресата на висловлювання.

У третьому розділі “Стилістичний аспект синонімії” з’ясовуються специфіка індивідуального стилю митця у лінгвостилістиці, визначається естетична цінність поетичних текстів молодомузівців, аналізуються стилістичні особливості функціонування синонімічних сполук у творах митців “Молодої Музи”, з’ясовується співвідношення мовної норми та художнього образу.

Будь-який художній текст необхідно розглядати на основі з’ясування не лише індивідуальної творчої манери письменника, а й з урахуванням психології його творчості, тобто виявляти причини певних асоціативних зв’язків, а відтак простежувати вмотивоване порушення митцем мовної норми.

Рушійною силою еволюції художньої мови є внутрішня норма ідіостилу поета, адже добираючи слова, він уводить в текст такі лексеми, які притаманні певній історичній епосі з властивими їй соціокультурними чинниками. Таке осмислення естетичної функції слів і зумовлює розвиток індивідуально-авторської мовотворчості, яка, проте, базується на глибинних засадах системи мовної норми, тому що винайдений образ поза системою художньої мови не є естетичним феноменом. Незважаючи на можливу наявність у поетичному тексті готових мовленнєвих штампів, естетичного знецінення не відбудеться, але відсутність у поетичному дискурсі лексичних новацій гальмує розвиток образного словника лексичного фонду тексту. Саме тому в одному художньому тексті традиційних норм слововживання з нетиповими, введення в один контекст звичних моделей з фонду слів-образів та нестандартних образних сполучень слів є підвалиною художнього осмислення творцем дійсності. Використання лише мовленнєвих шаблонів, так званих штампів, завжди естетично збіднює художню мову, наслідком чого є спрощення образного словника національної художньої мови й деестетизація мови художнього тексту.

Поява індивідуально-авторських образів неможлива без новацій лексичних полів мови, так само як нештамповані інваріанти, деякий час перебуваючи на естетичній периферії, живлять фонд лексичних образів і творять нову норму поетичного слововживання.

Будь-який поетичний текст молодомузівців можна розглядати як семіотичну систему зі своєю метамовою. Резерви художньої образності закладені в самій мові, зокрема і в лексичній синоніміці, а тому митці художнього слова шукали нові образи через нестандартні асоціативні паралелі, зокрема трансформуючи несинонімічні одиниці в синоніми, а іноді й в адекватні та еквіваленти. Саме синоніми є невичерпним джерелом стилістичної виразності художніх образів поетів “Молодої Музи”.

Процес творення нових значень слів, витлумачування народжених образів є безперервним, адже кожна глибинна сема лексико-семантичного рівня слова перебуває в стані прихованої здатності активізувати свої можливості утворювати лексичні новації. Вибір слова в зумовлений багатьма чинниками і може виявити задум поета.

У поетичній тканині творів митців “Молодої Музи” великий шар синонімів становлять різностильові синоніми. Інтеріндивідуальна мовотворчість молодомузівців спрямовується на народно-розмовне мовлення, яке виступає невичерпним джерелом синонімії: *жду – чекаю, свято – празник* (П. Карманський), *тяжко-важко – трудно, самотня – одинока* (Б. Лепкий), *бистро – нестримно* (С. Чарнецький). *І помсти жду – чекаю чуда; Сьогодні в мене превелике свято: Сьогодні я привіт од тебе мав. І я радію, мов у небо взятий, Нехай лютує штормами зима! Сьогодні в мене празник і весілля, Сьогодні в мене в серці чар весни, І я щасливий, сповнений похмілля, Виспівую:*

засни, журбо, засни! (П. Карманський); *Ой як тужить за дощами Тая каня, Отак мені тяжко-важко без кохання. Отак мені без кохання Жити **трудно*** (Б.Лепкий); *Мандрує вічно, ніч і день, **Самотня, одинока**... І слези жгучі, як огонь, На землю кануть з ока; З далеких гір летиш в долину **Бистро, нестримно**...*(С. Чарнецький).

Характерною для молодомузівців є побудова синонімічного ряду з лексем стилістично нейтральних з метою увиразнення ознаки, дії чи стану. Наприклад, ***добре** – гарно – любо – поетично* (П. Карманський); ***благівісний** – чистий* (Б. Лепкий); ***говориш** – **щебечеш*** (В. Пачовський); ***божественне** – **далеке*** (О. Луцький); ***безсилий** – **тихим** – **блідий*** (С. Чарнецький): *Так **добре** в тім грузькім багні, Так **гарно** тут, так **поетично!*** (П. Карманський); *Не на моїй вежі зависне він, Той **благівісний, чистий** дзвін.*(Б. Лепкий); *Смієшся до мене, **говориш** до мене, **щебечеш** так **любо** про щось – не знаю, чого моє серце шалене так дуже боялось чогось...*(В. Пачовський); *Твої кохані очі фіалкові, як марево **божественне, далеке**...*(О. Луцький); *На пусте поле сонце кладеться **Лучем безсилим, тихим, блідим**...*(С. Чарнецький).

Інтеріндивідуальною рисою творчості поетів-молодомузівців є використання в поетичних текстах прийому ампліфікації, причому іноді буває важко виявити, у якому з синонімів ознака виражена найбільшою мірою, оскільки градація її йде не за ступенем вияву, а за смисловими відтінками почуттєвої сфери.

Одним із джерел поповнення синонімічних рядів у текстах поетів “Молодої Музи” є підбір слів із синонімічним словосполученням або ж синонімізація окремих словосполучень, іноді фразеологічних або метафоричне фразотворення: *гіркі – **мережані тоскою** – **напоєні слізьми*** (пісні), *плач – **некучі сльози*** (П. Карманський); *плакала – **сумно грала*** (скрипка), *сяє – **грає огнецвітом*** (храм), ***пригорнутись до груді** – **слухати серце*** (В. Пачовський); *не забувають – **пам'ять мають*** (люди), *забута – **заросла зелами ногою людською не ткнута*** (доріжка), *горять – **займаються огнем*** (Б.Лепкий); *жаль – **невиплакані сльози*** (О. Луцький); *вдаль – **у світ за очі*** (С.Чарнецький); *умирає – **збавляється сил*** (земля), ***самотня** – **одинока** – **Богом позабута*** (сосна), *ридати – плакати – **вмиватися сльозою*** (С. Твердохліб); *пуста – безжурна – **смішками щаслива*** (дама) (М. Рудницький) та ін.

Індивідуально-авторську палітру поетів-молодомузівців збагачують фразеологічні синонімічні звороти, що виступають переважно еквівалентами до слів-синонімів з негативним емоційним забарвленням. Фразеологічні звороти відрізняються від відповідних їм нейтральних слів насамперед експресивністю, властивою усному розмовному мовленню.

До лінгвостилістичних особливостей дискурсу молодомузівців належать використання як засобу синонімізації цілих речень. Наприклад, у С. Твердохліба: *Ще двадцять два роки мені не минуло, Ніщо не вчинив ще я, люди, **Не жив я, а гасне життя** мені в грудях **І серце не б'ється**...Мене мов не було – **Ще двадцять два роки мені не минуло. Валиться туга і блискають громи, Кривавляться небо, і гори, і лан, І смерть скаженіє** – гудуть хмароломи, **Вже всесвіт сповився в смертельний саван!** Чую, в темряві **смути літає, Сто невидимих тягнеться рук**... **Ляк прошибає, дух завмирає, Глуша діймає, тихо, ні згук!*** (С. Твердохліб); У П. Карманського синонімами виступають односкладні речення: *Цить! **Не жалуй, не плач, Дармо сліз не теряй, Бо судьби не умолиш ніколи, Лиш часом навесні твого друга згадай І забудь мене згодом** – **поволи*** (П. Карманський).

У **Висновках** подано основні результати проведеного дослідження.

Мовно-естетичні інтенції в поетичних дискурсах митців розглянуто з погляду співвідношення апріорного та апостеріорного образного слововживання, а також традиційного та функціонально-стилістичного, що дозволяє зробити ряд висновків щодо використання засобів синонімії у поетичних текстах молодомузівців.

Мова поетичного тексту є своєрідним центром функціонування образного слова художньої мови, адже поезія є продуцентом лексично-образних засобів невичерпних ресурсів мови. Поетичній мові молодомузівців властиве багатство стилістичних образних уявлень, зосереджених у рецепції сприйняття поетичного тексту та відповідній реакції читача, і отже, орієнтоване на співтворчість з автором.

Принципи слововживання в поетичному дискурсі окреслюють розвиток семантично насаженого символічного слова. Головним чинником розвитку мови художнього тексту, а особливо поетичного, є внутрішня еволюція слова, переосмислення його значення, що зумовлює додаткові семантичні нашарування.

Мовна картина світу поетів-молодомузівців у контексті історичної епохи, з її політичними, суспільними та соціокультурними особливостями справляла вплив на розвиток української літератури, української літературної мови і, зокрема художньої. Кожний період історії національної художньої мови має свій фонд словесно-символічних засобів з притаманними йому можливостями розбудови лексичної системи. Метамовні образи-символи, побудовані на основі широкого використання лексичних синонімів української мови, відображають тяжіння до традиційних прийомів розширення значень слів. Проте мовна картина світу молодомузівців реалізується також у структурі тексту і в засобах okazіоналізмів, які становлять основу метафоричних контекстів, індивідуально-авторських слововживань, що базуються на асоціативних зв'язках.

Найбільшу питому вагу в поетичних дискурсах становлять синоніми ідеографічного типу, що різняться відтінками значення. Своєрідність виявляють синоніми, використані на позначення внутрішнього світу людини з властивими їй почуттями, настроями, переживаннями, вболіваннями. Мовна палітра поезій у концептуальній структурі кожного поета-молодомузівця відображає індивідуально-авторське бачення світу і водночас базується на інтеріндивідуальних асоціативних відношеннях до його сприйняття.

Відповідно до граматичної семантики різні частини мови виявляють неоднакову здатність до контекстуальної синонімії.

Специфіка прикметника і його функція означення зумовлюють активну синонімізацію слів цієї частини мови у поетичному тексті. Найвищий ступінь експресем виявляють якісні прикметники.

Контекстуальні дієслівні синоніми переважно актуалізують основну сему дієслівної лексеми на основі градації ступеня вияву дії, процесу, стану.

У поетичних творах молодомузівців контекстуальні прислівникові синонімічні ряди, які характеризують міру вияву ознаки та вказують на просторово-часові характеристики дії, стану.

Аналіз синонімів як засобів художньої образності підтверджує, що стійкі асоціативні комплексні сполуки засвоюються національною мовою певної культурно-

історичної епохи у готовому вигляді лише вибірково. Важливим чинником переходу нового у традицію виступає синонімія. Елементи синонімічного ряду демонструють той самий денотат із необхідними лексичними й стилістичними нюансами первинної номінації. Нові образно-символічні структури творяться на основі генетичних асоціативно-образних уявлень і є органічними у системі художньої мови, що засвідчила, зокрема і мовно-поетична творчість митців “Молодої Музи” на конкретному етапі розвитку української літературної мови.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Діц В.О. Критерії виділення і класифікації синонімів // Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. НПУ імені М. П. Драгоманова / Відп. редактор А. П. Грищенко. – К.: НПУ, 2004. – С. 136-140.

2. Діц В.О. Стилістико-виражальні можливості синонімічних конструкцій (на матеріалі поетичних творів Петра Карманського) // Система і структура східнослов'янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М.Я. Брицина: Зб. наук. праць (Редкол.: В. І. Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: Знання України, 2004. – С. 305-310.

3. Діц В.О. Естетика мови Богдана Лепкого: лексична і контекстуальна синоніміка // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – Випуск 14. Книга 1. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 116-120.

4. Діц В.О. Інтерпретація синонімів як реалізації їх контекстуальних конотацій // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник наукових статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2005. – С. 205-208.

5. Діц В.О. Ономазіологічний аспект синонімії (на матеріалі поезії Остапа Луцького) // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць (Редкол.: В. І. Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: Знання України, 2005. – С. 183-186.

6. Діц В.О. Контекстуальні синоніми у поетичному тексті Михайла Рудницького та Степана Чарнецького (ономазіологічний аспект) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор А. П. Грищенко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Випуск 1. – С. 129-135.

7. Діц В.О. Оцінний компонент конотації структури емоційно - експресивних синонімів (на матеріалі поетичних текстів молодомузівців) // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”. – Херсон, 2006. – Випуск 3. – С. 154-158.

8. Діц В.О. Стилістико-виражальні можливості синонімічних конструкцій (на матеріалі поетичних творів Василя Пачовського) // Вісник Уманського педуніверситету. Філологія (мовознавство): Зб-к наук. праць / В. Г. Кузь (гол. ред.) та ін. – К.: Знання України, 2004. – С. 58-66.

АНОТАЦІЯ

Діц В. О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молодомузівців (ономазіологічний і стилістичний аспекти). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2006.

У дисертації здійснено комплексне дослідження лексичних і контекстуальних синонімів у поетичних дискурсах митців “Молодої Музи”. Предметом розгляду є синоніми та інтегральні риси досі не досліджених поетичних творів з погляду особливостей їхньої мовотворчості, відображеної авторами оригінальної концептуальної картини світу, що репрезентує національно-культурні цінності українського народу. У роботі розглянуто історію вчення синонімії як явища прямої і вторинної номінації у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві; з’ясовано особливості функціонування контекстуальних синонімів у поетичних текстах; проаналізовано з ономасіологічного погляду лексичні синоніми, які різняться найтоншими відтінками значень; простежено оцінний та прагматичний компоненти у синонімічних рядах слів, які належать до основних частин мови (іменника, прикметника, дієслова та прислівника); виявлено особливості формальної і семантичної організації синонімічних рядів і характерні індивідуально-авторські прийоми текстуальної синонімізації слів у процесі вторинної номінації, що відображає поетичну функцію мови. Дисертацію супроводжує реєстр контекстуальних синонімів.

Ключові слова: синонім, синонімічні відношення, ономасіологія, когніція, інваріант, ідіостиль, мовотворчість, слова-образи, поетичний дискурс, стилістичний аспект, окказіоналізми.

АННОТАЦІЯ

Диц В. О. Лексические и контекстуальные синонимы в поэтическом творчестве поэтов-молодомузовцев (ономасиологический и стилистический аспекты). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертация посвящена исследованию особенностей функционирования синонимов идиостильях поэтов литературного объединения “Молодая Муза”, возникшего во Львове на стыке XIX – XX веков, выявлению интериндивидуальных черт идиостилей поэтов, принадлежащих этой группе художников слова. В работе рассмотрен круг лингвистических, лингвостилистических проблем, связанных с толкованием понятий “синоним”, “идеографические синонимы”, “контекстуальные синонимы”, “ономасиологический аспект синонимии”, “синонимические отношения”, “стилистические синонимы”, “поэтический дискурс”, “индивидуальный стиль писателя”.

В диссертации, в соответствии с современными подходами к истолкованию природы синонимов, предложены и обоснованы принципы выделения лексико-синонимических и стилистико-синонимических конструкций, аспекты исследования организации фразового окружения синонимических сочетаний. Синонимические ряды, встречающиеся в поэтических текстах писателей “Молодой Музы”, дифференцированы на лексические и индивидуально-авторские (контекстуальные, окказиональные).

Под понятием “синоним” в работе подразумеваются слова с различной звуковой оболочкой, в большей степени одной и той же части речи, которые выражают одно и то

же понятие, но отличаются между собой или оттенками лексических значений или комплексом этих различий. В процессе исследования структурной организации синонимических конструкций выяснены особенности реализации в них глубинных сем лексического значения слова, установлены типы синонимических отношений. Исследование ономаσιологического аспекта синонимов в поэтических текстах молодомузовцев предполагало характеристику семантико-семасиологических отношений, выявление особенностей их организации в поэтическом тексте.

В работе проанализированна формальная и семантическая организации синонимических рядов, охарактеризованы синонимические ряды, присущие речевому творчеству поэтов-молодомузовцев, определены особенности синонимии как явления вторичной номинации реалий объективной действительности. Прослеживается влияние ономаσιологического и стилистического аспектов синонимов на организацию текста художественного стиля. Выяснена специфика построения синонимических рядов авторами, динамика их использования в текстах поэзий литературного союза “Молодая Муза”.

Изучение ономаσιологического и стилистического аспектов синонимов позволило выявить особенности их формальной и семантической организации, функционирования их в условиях контекста поэтического дискурса; определить характерные признаки построения синонимических рядов представителей “Молодой Музы”.

В комплексе выделены и проанализированы типы синонимов по характеру построения синонимических рядов, особенности их применения в разных контекстных условиях, с разными стилистическими коннотациями. Выделены доминирующие семы лексического значения слов, определено их влияние на формирование общего семантического и стилистического принципа построения художественного текста.

В диссертационной работе выяснена специфика организации синонимических лексических единиц языка и речи в поэтических текстах молодомузовцев, с ономаσιологической точки зрения отслежены принципы вторичной номинации денотатов.

В диссертационном исследовании обозначены характерные признаки идиостилей поэтов “Молодой Музы”, основанные на введении в поэтическую ткань синонимов разных типов и с разными стилистическими задачами в соответствии с замыслом авторов.

Индивидуальный стиль писателя обусловлен семантическими и стилистическими возможностями отдельных лексем, установленными на определенном историческом этапе развития художественной литературы нормами лексической сочетаемости, а также отношениями социума к предметам, явлениям, событиям окружающей действительности. Социально осознанная оценка явлений предполагает применение в системе речи писателя эмоционально-экспрессивных способов отображения явлений мира. В работе произведен анализ трансформации в поэтических дискурсах авторов “Молодой Музы” шаблонных штампов лексической номинации с синонимическими связями, реализации синонимических конструкций и их стилистических коннотаций. Уточнены особенности построения и отбора синонимических рядов для обозначения различных явлений окружающей действительности. Определены обуславливающие факторы введения в поэтический текст синонимов.

Проанализированы с ономаσιологической точки зрения лексические синонимы, отличающиеся тончайшими оттенками в лексическом значении отдельного слова; изъяснен оценный компонент и компонент интенсивности; определены особенности языковой картины мира и поэтического языка поэтов-молодомузовцев.

Диссертационное исследование сопровождается регистр окказиональных синонимов, используемых авторами группы “Молодая Муза” в поэтических текстах.

Ключевые слова: синоним, синонимические отношения, ономаσιология, когниция, инвариант, идиостиль, речевое творчество, слова-образы, поэтический дискурс, стилистический аспект, окказионализмы.

ANNOTATION

Dits V. O. Lexical and contextual synonyms in the poetical creative work of ‘molodomuzivtsi’ poets (onomaseological and stylistic aspects). – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of philological sciences in speciality 10.02.01. – Ukrainian language. – National Drahomanov Pedagogical University, Kyiv, 2006.

A complex research of lexical and contextual synonyms in poetical discourse of “Moloda Muza” artists is done in the dissertation. The subject of research is made up by synonyms and integral features of the poetical works which have not been investigated yet from the point of view of peculiarities of their linguistic creativity reflected by the authors of the original conceptual world outlook, representing national cultural values of the Ukrainian people. The history of studying synonymy as one of the mechanisms of secondary nomination in Ukrainian and foreign linguistics is examined. Functioning of contextual synonyms in poetical texts is studied. Lexical synonyms varying in the subtlest shades of meaning are analysed from the onomaseological point of view. Evaluative and pragmatic components in the synonymic rows of words belonging to the main parts of speech (noun, adjective, verb and adverb) are examined. Some peculiarities of formal and semantic organisation of synonymic rows and typical individual poetic devices of the textual synonymization of words in the process of secondary nomination, which reflects the poetic function of the language, are found.

A list of contextual synonyms is attached to the thesis.

Key words: synonym, synonymic relations, onomaseology, cognition, invariant, ideostyle, linguistic creativity, image words, poetical discourse, stylistic aspect, occasionalisms.